HAMLET KUŞAĞI

Bülent Somay

Alegoriler bir insanın, hatta bütün bir kuşağın hayatını altüst edebilir. Hem benim hem de kuşağımın hayatını altüst eden alegoriyle karşılaştığımda henüz on dört yaşındaydım. Bakırköy Halkevi sahnesinde Beklan Algan'ın *Hamlet '70*'i sahneleniyordu. Halkevi evime yakın (ve o yaşlarda tek başıma gidebileceğim) tek tiyatro olduğu için hemen koşup Algan'ın Hamlet uyarlamasını seyrettim. Hamlet'i (yanlış hatırlamıyorsam) Taner Barlas oynuyordu (ama Rutkay Aziz'in sesini de hatırlıyorum; Hayalet miydi yoksa Claudius muydu acaba?). Ve alegori, daha oyunun başında, Hamlet-Hayalet sahnesinde ortaya çıktı. Hamlet'in babasının hayaleti kimdi dersiniz? Mustafa Kemal'in ruhunun ta kendisi! Üstelik Algan, nöbetçi Marcellus'a ait olan "Danimarka devletinde çürüyen bir şey var"[1] dizesini de hayalete vermişti. Böylece Hamlet, ölmüş babanın ağzından annenin hain amca tarafından tecavüze uğramakta olduğunu öğrenip, intikam almaya çağrılıyordu. Bu alegoride Hamlet bizdik, gençlikti. Babanın hayaleti Mustafa Kemal'di ve hayalet bizi devletin, Cumhuriyet ananın, sağcı/Amerikancı politikacılar; belki Demirel'in ta kendisi tarafından gaspedilmiş, tecavüze uğramakta olduğu konusunda uyarıyor, "Gençliğe Hitabe"nin ruhu uyarınca yöneticilere rağmen ve onlara karşı Cumhuriyet'i korumaya çağırıyordu.

Kuşkusuz kuşağımın[2] kafa karışıklığının sorumlusunun Algan olduğunu düşünmüyorum. Onun yaptığı, 1960'ların sonlarında egemen olan (ve bütün

1. Bu dizenin çevirisi beni hep huzursuz etmiştir. "*State*", devlet anlamına gelebileceği gibi, hal, durum anlamına da gelir. O yüzden "*Something is rotten in the state of Denmark*" (I. IV. 90) dizesi ("*state*"in küçük "s" ile yazılması da bu hissimi güçlendiriyor), "Danimarka'nın hali berbat," diye de çevrilebilir diye düşünüyorum.

2. "Kuşağım" derken kabaca 1955-1965 arasında doğan aydın/yarı-aydınları ve 1970'lerin devrimci/sosyalist hareketlerinin içinde/yanında/kıyısında yer alan insanları kastediyorum. Bu iki betimleme önemli ölçüde kesişse de tam olarak çakışmıyor. Keza, "1960'lar kuşağı" için de aynı tanımı kullanıyorum, ama onların doğum yılları aralığı 1945-1955. Kuşkusuz bu doğum yılına göre tanımlama oldukça keyfi. 1961-1965 arasında doğmuş ve zamansal olarak 1970'lerde ilk gençliğini yaşamış birçok insan toplumsal davranışları açısından 1980'ler, ya da "Türk X" kuşağına ait sayılabileceği gibi, 1944-1947 doğumlu birçok kişi de bir önceki katışıksız Kemalist kuşağın toplumsal davranışını benimseyebiliyor. Dolayısıyla, "kuşak" derken "yaş" ile dönemsel toplumsal davranışın özgül bir karışımını kastediyorum.

1970'ler boyunca da süren) bir hissiyatı dile getirmekti yalnızca.

60'lar ve 70'ler kuşaklarının Kemalizm'le olan problematik ilişkisine girmeden önce, Hamlet alegorisinin yüzeyde görünenden çok daha derine gittiğini düşündüğüm "duruma uygunluğu" hakkında bir değerlendirme yapmak istiyorum.

İyi Baba Ölü Babadır

Hamlet ve Oidipus figürleri arasındaki ilişkinin çözümlenmesi, Freud'un birinci dereceden müridi Ernest Jones'tan başlayan bir tarihe sahip, o yüzden pek özgün bir şey söyleyecek değilim bu konuda. Hamlet'in babasıyla ilişkisi, Oidipus'un babasıyla ilişkisine benzemiyor ilk bakışta. Mitolojideki Oidipus, bilmeyerek de olsa babasını öldürmüştü. Freud'un miti yorumlayışından ise, bunun basit bir kaza olmadığını, bilinçdışı bir arzunun tatminine denk düştüğünü öğrendik. Kuşkusuz her dahice yorum, kısa zamanda cehaletin bayrağına dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Freud'un Oidipus mitini yorumlayışı, erkek çocuğun annesini arzulayıp babasına düşman olması, baştan yenik başladığı bir rekabetten kurtulmak için onun ölmesini istemesi haline getirildi kısa zamanda (Jim Morrison'ın "Anne seni sikmek istiyorum / Baba seni öldürmek istiyorum" dizelerini hatırlayalım). Oysa (sonradan Lacan'dan öğrendiğimiz gibi) Oidipus mitinin psikanalitik yorumunun *bu anlamda* cinsiyetle (cinsellikle değil, *cinsiyetle*) bir ilgisi yok. İster kız ister erkek olsun, çocuğun birincil arzu nesnesi olarak karşısında anneyi bulması ve anneyi baba ile paylaşmak zorunda kalması Oidipus karmaşasının temeli. (Kuşkusuz çocuğun gelişmesindeki üçüncü, *falik* ya da *genital*, evrede kız ve erkek çocukların arzu biçimleri, dolayısıyla Oidipal kimlikleri farklılaşacaktır.)

Çocuğun özne olurken nesneye dönüştürdüğü anne ile (hiçbir özne en az bir ulaşılmaz nesnesi olmadan özne olamaz) arasına giren, arzunun doyurulmasının birincil engeli olan varlıktır baba. Daha doğrusu, babanın fiziksel varlığından ziyade anlamsal, semantik varlığıdır, *babanın adı*dır engel olan. Ölmüş ve arkasından ağıt yakılan ya da boşanılmış veya terketmiş ve ardından lanet okunan, yalnızca adıyla varolan bir baba da en az fiziksel bir baba kadar vardır.

Hamlet'in karşısında iki baba var. Biri ölmüş olan iyi baba, diğeri canlı olan, anneye sahip olan kötü baba. Bu ikincisi baba değil amca gerçi, ama babanın işlevini (anneye cinsel ve toplumsal açıdan sahip olmak) tümüyle yerine getiriyor. Ölü baba, bu duruma "ensest ve zina" diyor (I. V. 42), oysa amca ile anne arasında kan bağı olmadığı için ensest söz konusu olamaz, keza amca ile annenin evliliği ölümden sonra gerçekleştiği için zina da yok. Ama hayaletin Hamlet'in bilinçdışı olarak konuştuğunu varsayalım bir an için. Çocuk tü-

müyle kendisine ait olduğunu varsaydığı annenin bir başkasıyla kurduğu ilişkiyi tabii ki zina olarak görecek, ikisi de birinci dereceden akrabası olan anne ve babanın arasındaki ilişkiyi tabii ki ensest olarak değerlendirecektir. Bu adları kullanmasa bile, biri küçük biri büyük tabu olan bu fiillerle anne ve babası arasında kuracağı o huzursuz ilişki, ilk gizlilik gerginliğini yaratacaktır ruhunda.

Dolayısıyla ölü baba (iyi baba) Hamlet'in bilinçdışı arzularını yansıttığı bir babadır, gerçek (canlı) baba ise artık ikirciklilikten kurtarılarak tüm kötülüğün cisimleşmesi olarak bir yana konabilir. Sağlıklı (nörotik) Oidipal kişilik, iyi ve kötü baba imgelerini aynı kişide bulduğu için, ikiciklidir, iki-değerlidir. Bu bir yandan nörotik kişilik ve davranış bozukluklarına yol açabilir, ama bir yandan da gerçeklikle başa çıkmak için kaçınılmaz bir durumdur. Hamlet baba imgesini ortadan ikiye ayırarak (baba ve amca, iyi baba ve kötü baba, ölü baba ve canlı baba) psikoza doğru ilerler. Üstelik, ölü baba imgesini de kadınlaştırarak psikotik bölünmeyi tamamlar ve bir yandan da iyi baba ve anne imgelerini kaynaştırır. En nihayet iyi baba "bir yılan tarafından sokulmuş"tur (I. V. 35), üstelik vücudun temel yedi deliğinden biri olan kulağından! Yani kısacası, kötü baba, yalnızca anneyi değil, iyi babayı da "sokmuştur". Yılanın fallik bir sembol olduğu ve iyi babanın hayatını ve iktidarını (yani anne ve devlet üzerindeki tasarrufunu) bir duhul eylemiyle kaybettiği düşünülürse, iyi baba öldürülürken aynı zamanda "kadınlaştırılmış", dişilleştirilmiştir. Kötü babadan ayrıştırılan bu iyi, ya da "vajinal" baba, annenin unsurlarından biri haline gelir; ama "baba"lığını da kaybetmez. Anne, kendi fikri sorulmadan, yalnızca "iyi" babadan icazet alınarak "kurtarılacaktır". Kurtarılırken ölür gerçi, ama ne yapalım![3]

Bu analizin alegorimize ne gibi katkılarda bulunacağını kolaylıkla görebili-

3. Lacan'a göre, çocuk hayatının ilk aylarında anneden koparılmış, kelimenin tam anlamıyla "dışralanmış" olduğunu algılayamaz, kabul edemez. Annenin dışsal bir haz verici unsur olması (karnını doyurması, sıcaklık, dokunma, meme emme ya da sallanma ihtiyaçlarını karşılaması) bile çocukta nesne ve özne, "ben" ve "sen" kavramlarını yaratmaya yetmez. Çocuğun anneyle özdeş olmadığını, annenin tamamiyle kendisine ait olmadığını, onu dışarıda bırakan, kendine ait, tabir caizse "çokeşli" bir hayatı olduğunu algılaması, "ben" kavramını oluşturması için ön koşuldur. Bu algılamanın yolu ise, bir üçüncü olarak "baba"nın varlığından geçer. Baba imgesi bir felakettir gerçi, tamamen bize ait olduğunu, hatta bir parçamız olduğunu, beraberce bir bütün oluşturduğumuzu sandığımız bir şeyin bizden koparılmasının simgesidir. Ama bir "ben" oluşturmamızın, "ben" olmamızın da başka yolu yoktur. *Babanın adı*, bir oluşturucu unsur olarak, "o" olarak, "ben"in temelinde yatar. Babanın adının parçalanması ise kişilik bölünmesinin ta kendisidir.

Babanın adını ruhumuza ve bedenimize, anne ile kurduğumuz mutlak ve dıştalayıcı ilişkiye müdahale eden bir unsur olarak yaşamak acı verir gerçi, ama kendimiz olmamıza, bir "benlik" sahibi olmamıza olanak sağlar. Güçlü ve yekpare bir baba imgesi bu acıyı o kadar arttırır ki, bu yüzleşmeyi yapmamayı, bu acıyla başa çıkmak için yöntemler geliştirmemeyi seçebiliriz. "Baba"yı parçalayıp bir bölümünü içselleştirmeye, bir parçamız kılmaya çalışabiliriz; ya da bir parçasını "anne" ile özdeşleştirmek isteyebiliriz. Ancak o zaman

riz. 1970 yılında, Türkiye'de iktidarı elinde tutan sınıf ve politikacılar ve tabii ki "emperyalizm", yalnızca Cumhuriyetin canına okumakla kalmamakta, Mustafa Kemal'in anısını ve mirasını da lekelemektedirler, vs. vs. Cumhuriyet, gerçek evlatları tarafından kurtarılmayı beklemektedir. Alegoride Laertes tarafından temsil edilen ülkücü/faşist kadrolar bile, "körü baba"nın oyununa gelmiş iyi niyetli gençlerdir (Laertes oyunda gerçekten de böyledir). Duruma Hamlet'in psikozu açısından baktığımız sürece, bunun biraz kaba saba, ama pekâlâ da yerli yerinde bir alegori olduğunu söylemek mümkün.

Ama, Hamlet'in kendisini incelemeye başladığımızda iş biraz değişiyor: Hamlet'in anneye (Cumhuriyet devletine) olan bu onmaz tutkusu nereden kaynaklanıyor sizce? Anne (Cumhuriyet devleti) neden bir hayaletten (ki biliyoruz ki hayaletlerden zarar gelmez; anneye sahip olamayacakları gibi, fikirlerini bile söyleyemezler) başka kimseyle paylaşılamıyor? Hamlet, 1960'lar ve 1970'ler solcu/sosyalist/devrimci gençliğinin çok iyi bir temsilcisi aslında: Devlete, iktidara duyulan arzunun benzersiz bir simgesi.

Bunun yalnızca Türkiye'ye ve o yıllara özgü olduğunu iddia edecek değilim. Tersine, Türkiye'ye çok benzeyen Rusya'nın tarihi ve hatta Rus dilinin kendisi bize çok önemli ipuçları verecektir. Boris Kagarlitski bir söyleşisinde (*Defter* 17, Aralık 1991) Rusça'da iki "devlet" olduğunu söylemişti. Biri eril olan *Gosudartsvo*, diğeri dişil olan *Derjhava*. Devletin yaptığı bütün kötülükler (askere alma, vergi toplama, baskı, şiddet, yolsuzluk) eril *Gosudartsvo*'ya yüklenirken, tüm olumluluklar (zafer kazanmak, yol, su, elektrik getirmek) dişil *Derjhava*'nın işi. Türkçe'de eril ya da dişil isimler olmadığı için dilde aynı ilişkiyi bulamayız; ama bizim de bir Devlet Anamız ve Devlet Babamız var. "Devlet Ana" (Kemal Tahir'in romanının da 60'lar ve 70'lerde çok okunan, etkili bir roman olduğunu unutmayalım), iyi devlettir; Devlet Baba ise koruyucu ve kollayıcı olduğu kadar cezalandırıcıdır. 60'lar ve 70'ler kuşakları işte bu Devlet Ana'yı arzulamıştır daima. Lenin'in *Devlet ve Devrim*'indeki Devlet, *Gosudartsvo*'dur; yok olması "sönerek gitmesi" gereken devlet yani. Oysa Bolşeviklerin bir kere ellerine geçirdikten sonra bırakamadıkları Devlet, *Derjhava*'dır. Türki-

bu içerdiğimiz parçanın dışında kalan "baba", simgeleştirmeye, dille ifade edilmeye olanak tanımayan "Gerçek"in ta kendisi olup çıkar. Hayatımız boyunca mantığa vurulmaz bir dehşetle korkmak zorunda olduğumuz, tüm kâbuslarımızın, hayatımıza bilinmez bir "dışarı"dan yapılacak müdahalelerin, tekinsiz korkularımızın ve endişelerimizin birbirine karışarak amorf bir bütün oluşturduğu bir heyula, bir gölge.

O zaman belki de "baba/devlet" imgesini ısrarla parçalayan kuşağımızın öyküsünde neden acıların, zindanların, işkencelerin, cinayet ve idamların, her an çalınabilecek kapıların, baskınların ve muhayyel komploların bu kadar büyük bir yer tuttuğunu anlayabiliriz. Büyük yer tutarlar, çünkü "Gerçek"tirler; yalnızca "gerçekten oldukları" için değil (gerçekten olmuşlardır da!), Lacan'ın kullandığı anlamda, dile dökülemeyen, simge sisteminin içinde kendine yer bulamayan bir heyula, tekinsiz bir gölge olmak anlamında da.

ye'deki 60'lar ve 70'ler kuşaklarının arzuyla bağlı oldukları Devlet de *Derjhava* idi.

Hamlet'in iyi baba ile kötü babayı ayrıştırarak nevrozdan psikoza transfer etmesi gibi, 60'lar ve 70'ler kuşakları da devleti "iyi/kötü", "anne/baba" ve "dişil/eril" olarak parçalayarak benzer bir psikotik sürece girdiler. "Ana" devleti varolan hâkim ve yönetici sınıfların elinden kurtarma macerasına girerken, meşruiyetlerini tıpkı Hamlet gibi, ölü/iyi babanın hayaletinden aldılar. Böylece de o meşruiyet, gene de baba, gene de devlet olan bir merciden alındığı için bu kuşakların zincirine dönüştü.

60'lar ve 70'ler kuşakları genellikle yenilgileriyle ya da başlarına gelen felaketlerle anılırlar, hatta bunu biraz da kendileri teşvik ederler. İşkenceler, idamlar, darbeler, faşist cinayetler, hapishane ve yasaklardır bu iki kuşağın simgeleri. Oysa bir kuşağı ranımlamanın yolu, o kuşağın maruz kaldıkları değil, kendi eylemleri olmalı. Bence 1970'ler kuşağının ideolojik çekirdeğini oluşturan "olumlu" eylemler, "68 Kuşağı"nın ürünüdür. Aşağıda göstermeye çalışacağım gibi, bu eylemler aynı zamanda, bu iki kuşağı da dolaysız olarak Kemalizme bağlar. Örnek olarak ele alacağım iki temel eylem, Dolmabahçe ve Zap Suyu eylemleri.

Denize Dökülenler

"Üniversite gençliği, 6. Filo'nun askerlerini Dolmabahçe'den denize döktü." Bu ifade on yıl boyunca devrimci gençlerin gurur kaynağı oldu. Oysa aynı yıllar boyunca pek az insan bu cümlenin fiiline dikkat etmiştir. "Denize dökmek", hepimizin beynine ilk, orta ve yüksek öğretim yıllarında kazınan bir fiil. Kurtuluş Savaşı'nın mutlu sonu, Yunanlıların İzmir'den "denize dökülmesidir". Bundan elliye yakın yıl sonra aynı eylem İstanbul'un göbeğinde, bu kez ABD askerleri için gerçekleştirilecek, ve bir kuşağın yıllar boyu övünç kaynağı olacaktır.

Dolmabahçe eylemini "denize dökme" diye isimlendirmek tabii ki kasıtlıydı. Kemalizmi ve özellikle de "Gençliğe Hitabe"yi bir meşruiyet temeli olarak almak 1960'larda çok gözde bir tavırdı. Ancak Dolmabahçe eyleminde, orijinal fiille onun "taklidi" arasında önemli farklar olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Birincisi, orijinal "denize dökme" eylemi, *per se* bir anti-emperyalist eylem değildir. "Denize dökülenler" Yunanlılardı ve Anadolu'da bulunma nedenleri emperyalist ya da sömürgeci olmaktan çok milliyetçi, hatta etnikçiydi. Yunanlıların "emperyalistlerin maşası" olduğu iddiası da oldukça su götürür, çünkü her ne kadar Yunanlılar Anadolu'ya düvel-i muazzamanın icazeti ve hatta tahrikiyle girmişlerdi ise de, gerçek çatışmalar başladığında çoktan kendi




IKD 4

kaderlerine bırakılmışlardı. Düvel-i muazzama 1920'den başlayarak, bölünmüş ve emik çatışmalara gömülmüş bir Anadolu yerine, Mustafa Kemal'in projesindeki ulus-devlet Türkiye'yi tercih ettiğini belli etmiş, Yunanlılar da bu tercihin farkında olarak, her fırsatta "ihanete uğradıklarını" söylemişlerdi.

Ayrıca, İzmir'den "denize dökülenler" yalnızca Anadolu üzerine "tarihsel hak" iddia eden Yunanlılar değil, asırlardır Ege'nin yerlisi olan Rumlardı da. Yunan işgali sırasında ırkdaşlarıyla işbirliği yapan Rumlar (ki bu da "milliyetçi" açıdan anlaşılabilir bir durumdu), Yunan yenilgisi kaçınılmaz olunca, mal ve mülklerini terkederek (ya da yakarak) Yunanistan'a gittiler, kalanların bir kısmı da sonradan göçe zorlandı. Bu olayların tamamında "anti-emperyalist" bir yan yok. Kemalist projenin bütününde bağımsızlıkçı, anti-emperyalist bir yan olduğu söylenebilir; ancak İttihat projesinin sonucu olan I. Dünya Savaşına Osmanlı dahli açıkça emperyal güçler arası bir çatışmaydı; Kemalist projenin bir parçası olan Kurtuluş Savaşı ise, iki ezilen ulus arasındaki bir çatışmaya dönüştü.

Oysa Dolmabahçe eylemi başlı başına *simgesel* bir anti-emperyalist eylemdir. Peki öyleyse Dolmabahçe eylemcileri neden kendi eylemlerini "denize dökme" terimi aracılığıyla aslında anti-emperyalist olmayan bir eyleme bağlama gereği duydular? Buna iki cevap verilebilir: Birinci cevap, Dolmabahçecilerin aradaki farkı bal gibi de bildikleri, bu isimlendirmenin bir kamuflaj, *mauvaise foi* taşıyan bir meşruiyet çabası olduğudur, ki ben buna pek itibar etmiyorum. İkinci cevap ise, Dolmabahçecilerin, tıpkı Kemalistler gibi, anti-emperyalizmi "yabancıyı bünyeden atmak"tan ibaret zannediyor olmalarıdır. Kuşkusuz "yabancıyı bünyeden atmak", anti-emperyalist olmaktan ziyade milliyetçi, hatta etnikçi bir bakıştır; ama "denize dökmek" ifadesi de bunu çağrıştırmıyor mu zaten?

Şimdi gelelim orijinal "denize dökme" fiili ile elli yıl sonraki tekrarı arasındaki ikinci farka: Orijinal eylemde denize dökmek bir metafordu. BMM orduları İzmir'e yaklaşırken, direnme güçleri kalmamış olan Yunan birlikleri ve kaderlerini onlara bağlamış olan yerli Rumlar, İzmir'den gemilerle kaçtılar; yerlilerden geride kalanların bazıları da "düşmanla işbirliği" gerekçesiyle arkalarından gönderildi, mal ve mülklerine el konuldu. Burada "denize dökülen" kimse yok, deniz yoluyla terkeden ya da terke zorlanan kimseler var. "Denize dökme" metaforu, zaferi simgelemek için kullanılan, bir yandan düşmanı aşağılayan, bir yandan da Kurtuluş Savaşının süpürücü, temizleyici yanını vurgulayan bir metafor. Oysa elli yıl sonraki eylemde, metafor kelime anlamına geri dönüyor; birtakım ABD erleri kelimenin gerçek anlamıyla, suya atılıyorlar, denize dökülüyorlar. Metaforu kelime anlamına döndürmek (*literalizing the metaphor*), postmodern sanatta ve sanat eleştirisinde yadırgatma amacıyla kullanılan (ve kökü Rus Formalistlerinde ve Brecht'te olan) bir yöntemdir. Kuşkusuz

bu eylemde metaforu kelime anlamına döndürme, bilinçli, kasıtlı bir davranış olmadığı için, yadırgatma (*Verfremdung*) amacına değil, onun zıt kardeşi olan yabancılaşma (*Entfremdung*) amacına hizmet edecektir.

1960'ların anti-emperyalizmi neden kendini metaforik düzeyde de olsa aslında kelimenin gerçek anlamıyla anti-emperyalist olmayan bir "ata"ya bağlamak gereğini hisseder? Buna iki cevap vermek mümkün. Birincisi, bu dönemin devrimci/sosyalist gençliği kelimenin gerçek anlamıyla anti-emperyalisttir, ancak kendisine ulusal çerçevede bir meşruiyet bulabilmek için, ulusun kurucu ideolojik yapısına bir gönderme yapmaktadır. İkincisi, aynı gençlik kendisinden önceki iki Kemalist kuşakla temelde aynı milliyetçi değerleri paylaşmaktadır, ama kendi isyanını açıklayabilmek için bu değerleri anti-emperyalist bir söyleme büründürmektedir. Yani, ya Hamlet amcayı (iktidarı) temizleyip anneye (devlete) sahip çıkmak için bir baba hayaleti uydurmuştur, ya da babanın hayaletine, iyi babaya (Kemalizmin özüne) gerçekten inanmaktadır.

Bu iki uç arasında en azından 1960'lar için bir tercih yapmamız gerekmiyor. Bu anlamda 68 kuşağı henüz gerçek anlamda "Hamlet" değildi; hâlâ iki değerliydi, iyi baba ve kötü baba (Kemalizm ve varolan devlet), ve dolayısı ile anne ile baba (arzulanan devlet ve varolan baskıcı devlet) sürekli birbirine karışıyordu. Bunun nedenleri birden fazla. Kemalist-milliyetçi eğitimin şiddetli etkisini dengeleyecek bir "Dünya '68'i" vardı her şeyden önce. Uluslararası üç figürün (Che, Mao, Ho Amca) etkisi çok güçlüydü. Gerçi bunların son ikisi dolaylı yoldan milliyetçilik faktörünü destekleyeceklerdi uzun vadede, ama Che gerçek bir enternasyonalizm simgesiydi ve o dönemde en etkili figür de oydu. Kemalizmin yarı-devletçi "karma ekonomisi", sosyalizmi bir nevi devletçilik zannedegelen Stalinist gelenek tarafından sosyalizm ile karıştırılmaya çok müsaitti; ama bir yandan da 68 devrimci hareketine dünyadaki anarşist/situasyonist katkılar ve Prag Baharı, sosyalizm = devletçilik denkleminin otoritesini sarsıyordu. Sıralanabilecek daha başka birçok nedenden ötürü, 1960'lar kuşağı ikircikli bir kuşaktı, henüz psikotik davranışlar sergilemiyordu. Ancak devlet arzusu biçiminde tezahür eden "anne arzusu" ve anne/devlete duhul eden "yabancı"yı (ABD emperyalizmi) bünyeden çıkarıp atma dürtüsü, bu kuşağın temel saplantılarından biriydi.

Yabancıyı bünyeden arma dürtüsü için Kemalizmin önemli bir başvuru odağı olması kolaylıkla anlaşılabilir.

Ancak Kemalizmin kendisi de "yabancı"ya karşı tavrında ikirciklidir. Her ne kadar 1950'lerin katışıksız Amerikancılığı Kemalizmden bir sapma olarak görülmüşse de, bu eğilime (Kemalizmin terimleriyle) bir sapmadan ziyade bir abartı demek daha doğru olacaktır. Kemalizm bir yandan yerel değerlere dönüşü, ama bir yandan da Batı'nın kültürel değerlerinin ithal edilmesini temsil eder. Bir yandan olmayan bir "ulusal değerler" kümesini yaratmaya çalışırken,

bunu Batı'nın teknolojik, sınai ve felsefi değerleriyle temellendirmeye çalışır. Milliyetçilik yapmak için bir ideolojik temel yaratmaya çalışır, ama bu temelin bütün ana unsurları (Aydınlanma'dan Almanya'nın uluslaşma sürecine kadar uzanan bir manzume) Batı'dan aktarmadır. Dolayısıyla kendi iyi baba/kötü baba iki değerliliği içinde Kemalizmde meşruiyet arayan 60 kuşağı, bu yolla ikinci bir iki değerliliği de sırtına yüklenmek zorunda kalacaktır.

Emperyalizmin Türkiye'ye duhulü konusunda önemli bir açmaz da, *1960'lar için* bu duhulün büyük ölçüde (dünya kapitalizminin işleyişi açısından) muhayyel olmasıdır. Anti-emperyalizmini Marksist bir temele oturtmak isteyen bir devrimci hareket, esas olarak dünya kapitalizminin sermaye ihracını tartışmasının merkezine almalıdır. Lenin'den emperyalizmin "*fallus*"unun askeri gücünden ziyade sermayesi olduğunu öğrendik. Kapitalist olmayan dünyaya askeri güçle girip bu dünyanın maddi kaynaklarını çalmak, pre-emperyalist, sömürgeci bir tutumdu. Emperyalizm kapitalist olmayan dünyaya sermayeyle duhul eder. Oysa 1960'lar Türkiye'sinde yabancı sermaye yatırımları minimal düzeydeydi ve bu yatırımlar arasında ABD'nin payı ise son derecede düşüktü. Dolayısıyla, "ABD emperyalizmine karşı mücadele" bu açıdan Marksist bir temele de tam olarak oturamıyordu. Bu yüzden Dolmabahçe eylemi, anti-emperyalist olmaktan ziyade, anti-emperyal, (ABD'nin dünya imparatorluğu tutumuna karşı) bir tavrı cisimleştirir.

Anti-emperyalist tutumun Marksizmle bağı açıktır; oysa "anti-emperyal" bir tutum daha ziyade milliyetçilikle akrabadır.[4] Nitekim, 1970'lerde Çin yanlısı "sosyalistler" SSCB'yi "sosyal-emperyalist" ilan ettiklerinde, bu tutumu

4. Bu noktayı biraz açımlamak gerekiyor: "Anti-emperyalizm", gerçek ya da muhayyel bir dünya kapitalizmine karşı uluslararası ya da ulus-aşırı proletaryanın topyekûn kurtuluş mücadelesinin bir veçhesi olarak anlaşılabilir. Oysa anti-emperyal tutum, topyekûn bir kurtuluş mücadelesine değil, özgül bir ulusun (sınıfsal olarak ayrışmamış bir varlığın) özgül mücadelesine denk düşer. Anti-emperyal mücadeleden (ya da "Ulusal Kurtuluş Savaşı"ndan) konjonktürel olarak proletaryanın uluslararası mücadelesini destekleyen bir eğilim çıkabileceği gibi, yerel kapitalizmin vahşi bir sermaye birikimi amacıyla yerel proletaryayı aşırı bir sömürüye tabi tuttuğu bir düzen, ya da o "ulus"un kendi içindeki bir "alt-ulus"u sömürdüğü yeni bir yarı-emperyal düzen de çıkabilir. Marksizmin bize öğrettiği en önemli şeyi, proletaryanın benzersizliğini unutmamamız gereken bir yer burası: Kölelerin kurtuluş mücadelesi köleciye karşıdır, köleciliğe değil. Serf ayaklanmaları feodal lorda karşıdır, feodalizme değil. Aynı biçimde Ulusal Kurtuluş Savaşı da o ulusu hâkimiyeti altında tutan emperyal güce karşıdır, emperyalizme, yani tekelci kapitalizme değil. Köle ayaklanması kaçınılmaz olarak yeni bir sömürü düzeniyle sonlanır; serf ayaklanması da öyle. Anti-emperyal mücadele de tıpkı bu ikisi gibi, *başlı başına* bir topyekûn kurtuluş projesinin parçası olamaz. Topyekûn bir kurtuluş projesinin öznesi olmaya aday tek varlık proletaryadır, çünkü proletarya kendisi kurtulurken herkesi de kurtarmak, sömürünün her biçimini ilga etmek, kurtulurken kendisini de yok etmek zorundadır. Köleler başarılı bir ayaklanma sonucunda özgür kişilere dönüşebilir, ya da dünyanın köleci olmayan bölgelerine

mantıki ifratına götürmüş oluyorlardı. SSCB'nin klasik anlamda kapitalist olduğunu bir an için kabul etsek bile, sermaye ihraç etmediği, bu anlamda da "emperyalist" olmadığı aşikardı. Kuşkusuz uluslararası arenadaki SSCB davranışı "emperyal" bir davranıştı ve "sosyalizm"le herhangi bir ilişkisi yoktu. Ama buradan kalkıp onu "emperyalist" ilan etmek, ideolojik temelin Marksizmden ziyade milliyetçilik olduğunu da ima ediyordu. Nitekim, o dönemde SSCB'ye "emperyalist" diyen Aydınlık çizgisinin yirmi yıl sonra varmış olduğu su katılmadık milliyetçi, giderek Turancı konum, bunun kanıtı olarak görülebilir.

Özetleyecek olursak, 1960'lar kuşağının temel karakteristiklerinden biri olan anti-emperyalizm, kelimenin gerçek anlamıyla anti-emperyalizm değil, anti-emperyal bir tutumdu ve bu belirsizliğini de kendine meşruiyet temeli olarak seçtiği Kemalist söyleme borçluydu. Ancak 68'lilerin Kemalizmi basit bir kamuflaj sorunu olmadığı için, Kemalizmle benzer bir iki değerliliği paylaştıklarını söylemek yanlış olmaz. Kemalizmin de İttihatçılıktan devraldığı her ne

bir "Exodus" yapabilirler (*Tevrat*'ın ikinci bölümü böyle bir öyküdür). Serfler Lordlarını devirip özgür köylülere dönüşebilir, ya da şehre kaçıp küçük üretici olabilirler. "Ezilen ulus", sömürgeci ulusu kovup *kendi kaderini tayin* edebilir, ama bu kader gene de kapitalizmin içinde olacaktır. Ancak proletarya ne kapitalizmden kaçabilir (dünya dışındaki muhayyel mekânlar dışında kaçacak yer kalmadı çünkü; nitekim Le Guin'in *Mülksüzler*'i böyle bir fantazinin ürünüdür), ne de kapitalist efendilerini devirip kapitalist düzen içinde kendisine başka bir yer bulabilir; proletarya kurtulurken kapitalizmi (ve kapitalizmin ayrılmaz bir bileşeni olan kendisini) yok etmek zorundadır. O yüzden kelimenin gerçek anlamında anti-emperyalist olabilecek tek özne, ulus-aşırı proletaryadır. Kuşkusuz her "kurtuluş" mücadelesinin "topyekûn" olması gerekmiyor. Tam da bu yüzden Spartacus bizim için de bir kahramandır, tıpkı Castro, Ho Amca ya da Mao gibi. Ama topyekûn kurtuluş mücadelesi tek tek kurtuluş mücadelelerinin toplamından oluşmuyor. Aradaki bu çok önemli düzey farkını unutmadıkça, onlara sempati duymamızda bir sakınca yok. Ama topyekûn kurtuluşun yolunu gösteren onlardan ziyade Che'dir diye düşünüyorum.

Nota not: Kuşkusuz "kadın" da bu anlamda proletaryaya benzer bir öznedir. "Kadınların Kurtuluşu" bir eşit haklar mücadelesine, ataerkil toplum içinde daha avantajlı bir konum edinme çabasına indirgenmediği, ataerkil toplumun temelinde yatan "kadın/erkek" karşıtlığının (karşılıklı dıştalayanının) *ilgası* hedefine yöneldiği ölçüde, kadınlar erkekleri de kurtarmadan kendilerini kurtaramazlar. Ama zaten Marx'ın ve Engels'in ta 1845'te söyledikleri gibi, "kadın ve erkek arasındaki toplumsal işbölümü özel mülkiyetin ilk biçimidir". Tam da bu yüzden kadın, ataerkil düzeni, yani özel mülkiyeti, yani toplumsal işbölümünü ilga etmeden özgür olamaz. Bu son cümlenin tehlikeli bir biçimde "Kadınların kurtuluşu işçi sınıfının kurtuluşuna bağlıdır," şeklindeki indirgemeci ifadeyi andırdığının farkındayım. Ancak dikkatli bir okur yazımın bütününde bunun iki yönlü, hatta çok yönlü bir ifade olduğunu söylediğimi farkedecektir. Topyekûn kurtuluş, işçi sınıfının, kadınların ve gezegen ekolojisinin kurtuluşu için verilen mücadelelerin *bakışmasına*; karşılıklı çok yönlü bir etkileşim içinde olmasına bağlıdır ve bu mücadelelerin hiçbiri bir diğerine tabi değildir. İçinde yaşadığımız toplumun temelini oluşturan "emek/sermaye", "kadın/erkek" ve "insan/doğa" karşıtlıklarının diyalektik inkârı (*Aufhebung*) gerçekleşmeden özgür olamayacağız.

pahasına olursa olsun devleti ele geçirme arzusu, 1960'lar kuşağında (iç çelişkileri daha da artmış bir biçimde) sürmüştür. Bu arzunun kökleri ise İttihatçılardan da eskiye dayandığı gibi, coğrafyası da Türkiye ile sınırlı değildir.

Batı Asya toplumlarının (esas olarak Rusya ve Türkiye) devlet ile ilişkisi, başlangıçta da anlatmaya çalıştığım gibi son derece Oidipal bir ilişki.[5] Batı Asya toplumları (Rus dilinde de çıplak bir biçimde görüldüğü gibi) devleti daima ikiye bölüyor. Batı Avrupa toplumlarında ise devlet, ta Magna Carta'dan bu yana zaten yekpare bir yapı değil; ama ikili bir yapı da değil, parçalanmış, çoklu bir yapı. Batı Asya'da hem yekpare bir devlet anlayışı var, hem de bu yekpareliklе başa çıkmayı, bir arada yaşamayı psikolojik olarak mümkün kılmak için, muhayyel olarak ikiye bölünüyor. Batı Avrupa devletinin çok parçalılığı gerçek, toplumsal ve ekonomik güç ilişkilerinden kaynaklanan bir durum. Batı Asya'da ise devlet, iyi devlet/kötü devlet, anne devlet/baba devlet, eril devlet/dişil devlet diye, muhayyel olarak, ahlaki terimlerle bölünüyor. Bu da devletle karşı karşıya kalındığında bireylerde nevrotik ikircikli tutumlara, giderek psikotik bölünmelere yol açıyor.

Batı Asya için devlet hem arzulanan hem korkulan bir şey. Bazen elde edilmesi, yabancı tecavüzünden korunması gerekiyor, bazen de kendini "yabancı"ya kolaylıkla teslim ediveren bir fahişe olarak görülüyor. O zaman da iyi oğulların anne devleti hem yabancılardan, hem de onu yabancılara peşkeş çeken baba devletten koruması gerekiyor. Kısacası, Batı Asya coğrafyasında, belli bir tarihsel anda varolan rejime muhalefet etmeye soyunan her genç kuşak, kendi varlığını ancak "ensest ve zina" metaforlarıyla temellendirmek zorunda kalıyor.

Halka İnelim!

1960'lar ve 70'ler kuşaklarının Kemalizmden aynen devraldıkları bir diğer özellik de "halkçılık" ya da popülizmdir. Kemalizm her ne kadar bayrağına (yani altı oklu sembolüne) iri harflerle "HALKÇILIK" yazmışsa da, milliyetçilik konusunda süren nevrotik ikideğerlilik burada da geçerlidir. Kemalizm her za-

5. "Batı Asya toplumları" ifadesi, özellikle Osmanlı/Türkiye ve Rusya/SSCB toplumlarını hem diğer Asyalı toplumlardan, hem de Batı Avrupa toplumlarından ayırmak için kullandığım bir ifade. Bu toplumların özgünlüğü bence esas olarak toplumsal formasyon düzeyinde, artı-ürünün üreticilerin elinden *nasıl* çekilip alındığı düzeyinde beliriyor. Bu denemede beni Batı Asya toplumlarının (Hamlet ve Oidipus metaforlarıyla açıklamaya çalıştığım) kültürel/politik yapılanması ilgilendirdiği için, toplumsal formasyon ve üretim tarzı düzeylerinde, iktisadi/politik bir tartışmaya hiç girmedim. Böyle bir tartışmanın en azından ipuçları için, *Geriye Kalan Devrimdir* kitabımdaki "SSCB'de Ücretli Emek ve Sermaye" makalesine bakılabilir (Metis Yayınları, 1996, s. 123-168).

man popülizmle elitizm arasında ikircikli bir konumda kalmıştır. Bir yandan "Köylü efendimizdir!" sloganı ile kapitalist "ulus"a karşı pre-kapitalist "halk" kavramını öne çıkarmış, bir yandan da bu "halk"ın üzerine onu yönlendirecek (efendinin efendisi olacak) bir seçkin grubunu yerleştirmeye çalışmıştır. Bu seçkinler grubunun bir "adı" yoktur aslında; soyluluk, burjuvazi, küçük burjuvazi, bürokrasi, hanedan, işverenler, cunta ya da filozof-yönetici gibi adlarla anılmaz, ama "ulus-devlet"in temel kavramı olan "vatandaşlık" bu seçkin grubuna yakıştırılagelmiştir. Tek parti döneminde bir gazetede gördüğümüz "Halk plajlara akın etti, vatandaş denize giremiyor" manşetinde olduğu gibi, aslında özdeş olması gereken "halk" ve "vatandaş" kavramları ayrıştırılmıştır. Teorik olarak halk da vatandaştır kuşkusuz, ama vatandaşlar daha vatandaştır.

Kemalizmin popülizm ve elitizm arasındaki ikircikli konumu en iyi kültür politikasının yaratılışı, yükselişi ve çöküşü süreçlerinde izlenebilir.

Kemalizm Osmanlı kalıntılarından bir ulus-devlet yaratma projesine giriştiğinde, temel alabileceği ortak bir nokta bulmakta güçlük çekti. Dil ortaklığı ancak uzun süreli bir asimilasyon süreci sonunda sağlanabilirdi. Din ortaklığı ise bir temel oluşturmaktan ziyade, bastırılması gereken bir unsurdu. Geriye ulusal bir pazar ve kültür ortaklığı kalıyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresi, Kemalist seçkinlerin denetiminde kapitalist bir ulusal pazarı oluşturmanın yöntemsel temellerini attı. Kültürel ortaklık ise biraz daha karmaşık bir süreçle sağlanacaktı.

Ulus-devlet oluşturma aşamasını başarıyla geçmiş Batı Avrupa ülkelerinin kültürünün aktarılması, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinden beri Osmanlı'nın temel politikalarından biri olagelmişti. Kemalizm bu politikayı sürdürdü, ancak bir yandan da yerli bir "ulusal kültür" yaratılması projesiyle "tamamlamaya" çalıştı. Böylece Kemalist projenin seçkinci ve halkçı ayakları oluşmuş oldu. Bir yandan "yüksek" kültür devlet radyosu ve kültür politikaları yoluyla yerleştirilmeye çalışılırken, bir yandan da yapay bir "Türk ulusal kültürü" oluşturulmaya çalışıldı. Misak-ı Milli sınırları içinde kalan yerelliklerin kültürel özellikleri aynı kaba doldurularak bir "Türk halk kültürü" yaratıldı.

"Halk kültürü", tanımı gereği "ulusal" olamaz, çünkü daha en baştan, "halk" ulus-öncesi bir kategoridir. Halk kültürü sıkı sıkıya yerelliklere bağlıdır ve Batı kültürünün "evrensel" normlarına vurulduğunda oldukça "basit" kalmasına rağmen gene de bir değer taşımasının nedeni bu yerel kendine-özgülükleridir. Ama hiçbir "yerellik", bir ulus-devletin hâkimiyet alanıyla bire bir örtüşmez. Dolayısıyla halk kültürünü ulusal kültür haline getirmeye çalışırsanız, onu hem kendisine asıl değerini veren yerel özelliklerinden soyarsınız, hem de ulus evrensel bir kategori olmadığı için evrensel bir özellik de kazandıramazsınız. Böylece ortaya iki dünyanın en körü yanlarını kendisinde toplamış bir kötü melez, ne halka ne de seçkinlere ait olan bir "ara durum" çıkar.

Kemalist rejimin ilk yıllarında, İstanbul ve İzmir gibi iki metropolün dışında her şey yolunda gidiyormuş gibi görünüyordu. Çünkü henüz bir şehirli kuşak oluşmamıştı (Ankara dahil bütün şehirler büyük kasabalardan ibaretti) ve şehirli nüfusun temel özelliği olan popüler kültür bir ihtiyaç olarak belirmiyordu. İstanbullular bu ihtiyaçlarını Batı Klasik müziğinin "hafif" versiyonlarını ve caz müziği dinleyerek gideriyorlardı. Ülkenin geri kalanı ise devlet radyosundan bir Wagner ve Bartok, bir "Yurttan Sesler Korosu" dinleyerek şaşkına dönüyor, nerede ve kim olduğunu anlayamaz hale geliyordu.

1950'lerdeki Demokrat Parti yönetimi Türkiye'nin gerçek anlamdaki ilk şehirli kuşağını oluşturduğunda, Kemalist kültür projesi de misadını doldurmuş oldu. Ama kuşkusuz öldüğünün farkına varılıp merhumun gömülmeye kalkışılması için Özal döneminin beklenmesi gerekecekti. Bu projenin kendisine bir hayatiyet alanı kalmamış olduğunu *kendisinin farketmesi* ise hâlâ gerçekleşmedi; ama Kemalizmi canlı tutmak, egemen ideoloji konumunu korumak için girişilen en radikal çabalar bile (28 Şubat gibi), *kültürel Kemalizmden* ümitlerini kesmiş durumdalar.

Kemalist projenin seçkinci ayağı zaten "tutmamıştı". Radyodan günde sekiz saat Batı Avrupa klasik müziği çalmak, otuz yılda "Anadolu insanını" bu müziğin tutkunu haline getirememişti. Öte yandan aynı insanın yerel değerleri de ulusal pazarın oluşmasıyla kaybolmaya başlamış, yerine konulmaya çalışılan "Türk Halk Kültürü" de bir hilkat garibesi olmaktan öteye gidememişti. Ama bu projenin sonucu olarak ortaya, artık tam olarak Kemalist de olmayan, biraz halkçı, biraz seçkinci, oldukça milliyetçi bir kuşak çıkmıştı. İşte Türkiye'deki 1960'lar ve 1970'ler kuşakları bu kuşağın çocuklarıdır.

1960'lar kuşağı tam Kemalist projenin artık yürüyememeye başladığı anda ortaya çıktı ve 1950'lerin yerleştirdiği büyük ölçüde yabancı (ama artık Fransız değil ABD) kaynaklı popüler kültüre tepki olarak Kemalist popülizme sarıldı. 1960 kuşağı henüz başlı başına bir güç olarak ortaya çıkmamış olan (ya da en azından ortada olduğunu farketmediği) proletaryayı değil, halkı, "Anadolu insanını" seviyordu. Onun müziğini dinliyor, onun gibi giyinmeye ve konuşmaya, hatta evini bile onun gibi döşemeye çalışıyordu.

Çünkü Kemalizm-sonrası devlet, Kemalist kültürel projenin ümitsizliğini görmüş, çok daha sonra (özellikle Özal döneminde) Türkiye'nin egemen kültürel yapısına dönüşecek olan popülist olmayan popüler kültürün temelini atmaya başlamıştı. Bu kültürün temel özelliği, ABD merkezli popüler Batı kültürünün aynen devralınmasıydı. Bu kültürün "Anadolu insanı" ile ilişkisi, Kemalist dönemin seçkin Batı kültürünün ya da uyduruk "ulusal halk kültürünün" ilişkisinden daha az değildi, ama "yabancıydı"; bu da Kemalist xenofobia (yabancı korkusu) etkisinde, "yerli malı kullanmalı" sloganlarıyla, "tek dişi kalmış canavar" düşmanlığıyla yetişmiş olan 1960'lar kuşağı için yeterli bir dehşet un-

suruydu. O zaman "halka" dönüldü, ya da o zamanların yaygın tabiriyle "halka inildi". Bu "inme" tabirinin de gösterdiği gibi, Kemalist seçkinler olmak üzere eğitilmeye başlanmış, ancak artık bu tür bir seçkinliğin yeri ve anlamı kalmadığı için kendini yersiz ve anlamsız hissetmeye başlamış olan 60'lar kuşağı için kendileri ve halk arasındaki ilişki hâlâ hiyerarşikri; "yukarıdan", Kemalist seçkinler katından (renezzülen) halka "inilecekti". Bu hiyerarşik ilişki, o sıralarda yerleşmeye başlayan Bolşevik doktrin tarafından da destekleniyordu. Çünkü Bolşevik/Jakoben doktrine göre "halka bilinç dışarıdan görürülür"dü. Böylece 1960'lar kuşağı Bolşevik miras dolayımıyla kendini halkın dışında, Kemalist miras dolayımıyla ise üzerinde görerek işe başladı.

Bunun bir örneği, Ruhi Su'nun aslında çok değerli folklorik derleme ürünlerinin, birer *folklorik derleme ürünü* olarak değil de *popüler* birer eser olarak alınıp benimsenmesiydi. Anne ve babaları klasik Batı müziği, caz, ya da (Kemalizmden izin alabildiği ölçüde) klasik Osmanlı müziği dinleyerek büyümüş ve çocukluklarında bu etkiye maruz kalmış olan 1960 kuşağı üyeleri, tepkisel olarak türkülere sarıldılar. Bunun ikinci adımında da, aynı türkülere "devrimci" sözler yazarak, türkülerin gerçek üreticisi olan "halka" geri göndermeye çalıştılar. Ancak mektup adresine ulaşmadı, çünkü o türküler yaşamıyordu artık; "halk" türkü üretmiyor, türkü dinlemiyordu. Yeni toplumsal yapıya uyacak yeni bir popüler kültüre ihtiyaç vardı, ama dönemin dinamik, devrimci kuşağı bu misyonu üstlenmeye hevesli değildi; muhafazakârlık yapıyordu. Bu misyonu o üstlenmeyince, 1980'lerde başkaları üstlendi; sonucunu hep birlikte yaşıyoruz.

"Halka inme"nin ikinci adımı, ünlü Zap Suyu eylemiydi. İstanbul'a yapılması planlanan Boğaz Köprüsü'ne doğru bir içgörüyle ama yanlış gerekçelerle karşı çıkan 1960'lar kuşağı, tam da bu yanlış gerekçeleri doğrulrusunda "burjuva" Boğaz Köprüsüne "halka ait" Zap Suyu Köprüsü projesiyle bir alternatif üretmeyi denedi.[6] Bir grup üniversiteli genç, Hakkari'ye giderek kendi olanaklarıyla, kışları geçit vermeyen ve birçok insanın ölümüne neden olan Zap Suyu'

6. Boğaz Köprüsü, demiryollarına öncelik tanıyan Kemalist projenin yerine, otomotiv sanayiinin gelişip serpilmesinin ön hazırlıklarını yapmaya başlayan post-Kemalist kapitalizmin ilk adımlarından biriydi. Kısa vadeli açıdan bakıldığında, yeni ve dinamik bir sektörün önünü açtığı, kapitalizmin gelişmesini hızlandırdığı için olumlu, ama başka, daha uzun vadeli bir açıdan bakıldığında, ülkenin kaderini sonlu ve "kökü ve gövdesi dışarda" bir enerji kaynağına bağladığı için içinde her türlü kriz potansiyelini taşıyan, olumsuz bir adımdı. Ama "yoksul" Güneydoğu dışlanıp, "zengin" İstanbul öne çıkarıldığı için yanlış değildi. İstanbul yalnızca burjuvazinin değil, proletaryanın da önemli bir bölümünün yaşadığı yerdi o yıllarda. O yüzden "İstanbul'u bırak, Güneydoğu'ya bak!" anlayışı, örtük olarak proletaryanın da terkedilmesinin, ya da en azından pre-kapitalist bir "halk" karşısında ikincil konuma itilmesinin bir ifadesiydi. Nitekim o yılların, "Türkiye'de proletaryanın bir devrimin motoru olmayacağı, o yüzden başka bir motor aranması gerektiği" an-

nun üzerine bir köprü yaptılar. (1999 yılı içinde o köprünün yandığına dair bir haber okudum. İşin ilginç yanı o kadar olanaksızlık içinde yapılan köprünün otuz yıl dayanmış olmasıdır. Diğer ilginç yan ise, devletin bu emrivakiyi kabul etmesi ve daha iyi olanaklarla yeni bir köprü yapmaya hiç kalkışmamış olması.)

Hamlet yeniden sahnedeydi. Bu kez "anne" rolünü yoksul halk oynuyordu ve onu yabancılara peşkeş çeken baba/devlet, bu kez de annenin rahatı, esenliği ve güvenliği için hiçbir şey yapmayan ilgisiz baba rolüne geçmişti. Tabii ki Oidipal oğul, babanın ilgilenmediği anneye sahip çıkma fantazisini hayata geçirecekti. Sorun şu ki, tüm anneler gibi bu anne de, oğlunu sevmesine seviyordu, ama ilgisini istediği oğul değil babaydı. Oğul eski, ölü babanın doktrinine sarılmış, "demir ağlarla ördük *ana*yurdu dört baştan" sloganını kendi olanaklarıyla hayata geçirmeye kalkışmıştı. Ama yeni, kötü baba bu sloganla ilgilenmiyordu artık. Onun derdi artık "demir ağlar" değil otoyollar ve bunun temelini oluşturacağı otomotiv sanayiiydi ve bunun ilk adımlarından biri de Boğaz Köprüsüydü. Anne/yurt yeni devlet/babanın otoyollar projesini oğulun Zap Suyu köprüsüne tercih etti.

Namus Belası

Türkiye'deki 1968 kuşağı kendisini sınıfsal olarak berrak bir biçimde konumlandıramamış olduğu için, Fransız Devrimi günlerinden kalma ve Kemalizmin etkisiyle bozulmuş bir halkçılığa sarılıyor; kendisini "bu topraklara", "Anadolu insanına", vatana ve halka bağlıyordu. Ancak 1960'lara gelindiğinde, "Anadolu insanının" taklit edilecek, benimsenecek pek bir yanı kalmamıştı. O artık bir anıydı; ulusal pazara entegre olmak için müthiş bir çaba gösteren, yerel kültürel değerleri elinden büyük ölçüde alınmış, yerine de bir şey verilmemiş bir kitle. "Anadolu insanının" hâlâ yaşayan yerel değerleri ise pek benimsenecek gibi değildi aslında. Karadeniz'in silah ikonografisi, Güneydoğu'nun töre cinayetleriyle ortaya çıkan katışıksız ataerkil yapısı, Orta Anadolu'nun Kemalizmin bile silip atamadığı müthiş muhafazakârlığı, "Anadolu insanının" yaşayan kültürel özellikleriydi. 1968 kuşağı bu değerleri benimsemese de bilinçsiz bir biçimde devraldı. Karadeniz'den silah aşkını, Güneydoğu törelerinden eşkıyalığı (*İnce Memed*'i unutmayalım) ve Alevilikten yerleşik düzene başkaldırma duyusunu ve uyumsuzluğu alarak kendi değerleri arasına yerleştirdi. Orta Anadolu muha-

layışının yaygın olduğu yıllar olduğunu unutmamalıyız. Arana arana "zinde kuvvet" TSK bile bulundu sonunda. Neyse ki proletarya 1970 Haziranında kendisine güvenmeyenleri utandırmayı, TSK ise dokuz ay sonra kendisine "umut bağlayanları" utanmaktan da beter etmeyi başardı.

fazakârlığı ise 1968 kuşağının diğer kanadı olan "ülkücü gençliğin" manevi temelini oluşturdu.

1968 kuşağının "baba" devlete başkaldırısında Güneydoğu'dan eşkıya arketipini devralması göründüğü kadar masum değildir. Hiçbir arketip kendi arketipler ağından, kavramsal bağlamından soyutlanarak aktarılamaz. Bu bakımdan Güneydoğu'nun "Eşkıya" kavramı da "namus" kavramından ayrılamaz. Eşkıyayı alırsanız, Güneydoğu törelerine özgü namus anlayışı da yanında gelecektir. 1970'lerin iki ünlü Cem Karaca şarkısı, "Dadaloğlu" ve "Namus Belası" o dönemdeki hissiyatı açıkça ortaya koyar: Biri "Ferman Padişahın, dağlar bizimdir," derken, diğeri de "Namus belasına gardaş, döktüğümüz kan bizim," diyerek bu iki kavramın ayrılmazlığını vurgular. Keza, 60'ların ortalarından 80'lerin başlarına kadar uzayan, kadın cinselliğini tümden yok sayarak kadını "baştan çıkarıcı" olarak tabulaştıran "Bacı" söylemi de aynı namus anlayışının bir ürünüdür.

Ancak beni daha çok ilgilendiren bu namus kavramının, Hamlet'in "ensest ve zina" korkusuyla çakışması. Güneydoğulu eşkıya "namus belasına" dağa çıkardı; 1960'lar ve 70'ler kuşakları da "namus belasına" dağlara ve sokaklara çıktı. Burada belki de 1968'lilerin oldukça inanarak sahip çıkrıkları "Gençliğe Hitabe"nin bazı bölümlerinin dilsel çözümlemesini yapmak doğru olacaktır.

"Hitabe" Türk Gençliği'ni muhatap alır. Ona bağımsızlığı ve Cumhuriyeti her hal ve kârda koruma misyonu yükledikten sonra, korunması gereken bu iki kuruma gelebilecek dış ve iç tehditleri sıralar. Böylece de, varolan yöneticilerin "gaflet, dalalet ve hıyanet" içinde olabileceklerini belirterek, "isyan hakkı"nı kurumlaştırmış olur, ki 68'lilerin en çok sahip çıkrıkları bölüm de burasıdır. Kuşkusuz bu yöneticilerin "gaflet, dalalet ve hıyanet" içinde olup olmadıklarına karar verecek mercinin kim olduğu sorusu açıkta bırakılmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in kendi örneği izlenecek olursa, zaferin haklılığın kanıtı olduğunu söylemek mümkündür. Yani riski alır isyan edersiniz, kazanırsanız haklısınızdır, kaybederseniz ise haksız olduğunuzu yazacaktır tarih kitapları.

"Hitabe"nin geri kalan kısmında ise, isyanın ne kadar elverişsiz koşullar içinde yapılabileceği betimlenir. Buradaki yan cümlelerden biri "aziz vatanın bütün kaleleri *zaptedilmiş*, bütün tersanelerine *girilmiş*"tir. Yani vatanın içine düştüğü körü durum falik metaforlarla, cinsel tecavüzle, "yabancının duhulü" ile açıklanır. Vatanın anne/kadın olduğunu biliyoruz (Anavatan); peki bu arada baba/devlet ne yapmaktadır? O "gaflet, dalalet ve hıyanet" içindedir; vatan tecavüze uğrarken ya bundan bihaberdir, gaflet içindedir, ya da aktif bir suç ortağıdır, bir tür pezevenklik yapmaktadır.

Kuşkusuz bu tür falik/Oidipal metaforları, işgale uğrayan Batı ülkelerinin direniş kültürlerinde bulmak daha güçtür. Çünkü vatan zaten bu ülkelerde çoğunlukla baba/erkektir (Lat. *Patria*, Alm. *Vaterland*, İng. *Fatherland*, Fr. *La*

Patrie; üçü de "baba" anlamına gelen *pater*, *Vater*, *father* kelimelerinden türer). Dolayısıyla, örneğin Fransız tarihindeki iki "işgale karşı direniş" vakası (1870-71 ve 1940-44), "namusu korumaya yönelik" bir vatanseverlikte değil, biri Komün'de, diğeri ise anti-faşizmde ifade bulmuştur.

Yekpare devlette kendi Oidipal korkularının yansımalarını bulan Batı Asya (ve onların etkisi altındaki Balkan ve Doğu Avrupa) toplumlarında isyancı genç kuşakların vatanseverlikleri, devlet iktidarına olan kontrolsüz tutkuları ve şiddete başvurma konusundaki gönüllülükleri, bu korkunun "yabancı düşmanlığı" şeklinde ifade edilen baba nefreti ve bununla atbaşı giden "baba yalakalığı" arasında yarattığı ikircikli konumdan kaynaklanır. Nefret edilen baba, önce ikiye bölünür; bir kısmı ötekileştirilir, bir yabancı güce ya da yabancının işbirlikçisine indirgenir. Diğer kısmı ise tıpkı Hamlet'in Baba Hayaleti gibi, işbirliği yapılabilecek bir güce dönüştürülür. 1960'ların sonlarından 1970'lerin ortalarına/sonlarına kadar uzanan ordu sempatisi, 12 Mart'ın hemen öncesinde askerlerle ortak eylem/iktidar arayışları, Doktor Hikmet Kıvılcımlı gibi bir eski kuşak komünistinin 12 Mart'ı "Ordu kılıcını attı!" diye karşılaması, hep bir "olumlu baba" yaratılması ve bu babaya yaranılmaya çalışılması gayretinin ürünüdür. Baba önce parçalanacak, bir yarısıyla ortak olarak anne "kötü" babanın ve yabancı mütecavizlerin tasallutundan kurtarılacaktır. Sonra ne de olsa o "olumlu" babadan kurtulmanın da bir yolu bulunur.

1960'ların ve 70'lerin "eşkıya"lığı, annenin namusunu kurtarma (yani yalnızca kendimize ait kılma) çabasının karmaşık yapısının bir arketipidir.

Şimdi bu uzun "Oidipal" tartışmayı yapma nedenime geleyim: Oidipal evlat her şey olabilir, yalnızca özgür olamaz. Babaya karşı yürüttüğü savaş/yaltaklanma süreci ister başarılı isterse de başarısız olsun, ister babayı öldürüp yerine geçsin, isterse de babanın otoritesine tabi olmaya razı olsun, Oidipal evlat daima annenin kölesidir. Anne/vatana ya da anne/devlete duyulan o müthiş tutku sona ermeden, yani anne arzusundan vazgeçilmeden yetişkin olmak, ailenin kısıtlayıcı, boğucu evinden çıkmak, özgürleşmek mümkün değildir.

Ne yazık ki Batı Asya toplumlarının tarihi, yekpare toplum/devlet yapısı, bütün değişim süreçlerini Oidipal bir çelişkiye kilitlemiştir. O yüzden de bu toplumların devrimci kuşakları, değişim mücadelelerini asla "özgürlük" talebi çevresinde kurmazlar. Rusya ve Osmanlı örneklerinde, ikisi de Fransız Devriminden esinlenen bu iki ülkenin devrimci kuşakları iki yüzyıl boyunca "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sloganının son iki talebini almış, ama ilk talebi kah "Cumhuriyet"le, kah "Adalet"le, kah "Bağımsızlık"la ikame etmişlerdir. "Özgürlük!" diye haykırmaya dilleri dönmemiştir bir türlü.

Dünyada 1968, "Özgürlük" talebinin öne çıktığı bir dönem oldu. Türkiye'de bu döneme tekabül eden devrimci hareket ise "Özgürlük"ten önce "Bağımsızlık", "Adalet", "Eşitlik" ve "Kardeşlik" istedi. Dünyadaki 68'in izlerinin

silinmeye başladığı 1970'lerde ise, Türkiye'de zaten eser miktarda bulunan özgürlükçü söylem iyice silinip gitti. "Vatan"dan özgürleşip enternasyonal (ya da ulus-aşırı, transnasyonal) bir kavrayışa; "Devlet" ten özgürleşip gerçek hâkimiyet ilişkilerinin kendilerinin dönüştürüleceği bir kurtuluş söylemine ulaşılamadı. "Anne"den kurtulunamadı, aile ocağı terkedilemedi, yetişkin ve özgür olunamadı.

Batı Asya toplumlarının uluslarası kapitalizme entegrasyonunun tamamlanma yolunu tuttuğu 1990'lar, yekpare toplum/devlet heyulasından kurtarıyor bizi. Artık (özel hayatlarımızda olmasa bile!) topluma ve politikaya bakışımızda, annesinden bir türlü kopamayan Oidipal evlatlar olmak zorunda kalmayabiliriz. Oidipal arzuyu ve Oidipal yenilgiyi yakından tanımış olan 60'lar ve 70'ler kuşaklarının (en nihayet) anne ocağını terketme fırsatı doğdu. Bir türlü büyüyememiş kadın-erkek oğlan çocukları olarak ölmek istemiyorsak, bu fırsatı kaçırmamamız şart.

—